

JAKUB KOPCZYŃSKI
UKSW, Warszawa

STAN BADAŃ NAD MONODIĄ LITURGICZNĄ APOSTOLSKIEGO KOŚCIOŁA ORMIAŃSKIEGO¹

Na początku niezbędnym jest wyjaśnienie kilku pojęć, które będą się pojawiały w dalszych częściach artykułu. Po pierwsze: należy wyjaśnić, czym jest Apostolski Kościół Ormiański². Jest on Kościołem autokefalicznym, z siedzibą katolikosa – głowy Kościoła w mieście Wagharszap:at: (Eczmiadzyn³) w Armenii. Drugim katolikosem AKO, uznającym honorowy prymat katolikosa eczmiadzyńskiego, jest katlikos Wielkiego Domu Cylicji⁴, który ma swoją siedzibę w mieście Antilias w Libanie. AKO jest często w Polsce mylony z Kościołem katolickim obrządku ormiańskiego, gdyż w naszym kraju żyją Ormianie należący do obu tych Kościołów. Najłatwiej jest rozróżnić te dwa Kościoły poprzez wskazanie, że Kościół katolicki obrządku ormiańskiego uznaje prymat biskupa Rzymu, podczas gdy AKO nie uznaje zwierzchnictwa papieża rzymskiego. Jest to różnica zasadnicza, choć oczywiście nie jedyna.

Po drugie: należy zdefiniować pojęcie „monodia liturgiczna Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego”. Jest ona zbiorem muzycznych utworów wokalnych, jednogłosowych, komponowanych do tekstów w języku ormiańskim⁵, które mają zastosowanie w liturgii AKO. Pojęcie to obejmuje m.in. hymny, melodie psalmów, pieśni mszy świętej, liturgii godzin. Trzon tego repertuaru powstał w średniowieczu, w okresie od V do XV wieku. W XIX wieku rozpoczęto spisywanie tych śpiewów z tradycji ustnej w kilku ośrodkach kultury ormiańskiej. Obecnie AKO wykorzystuje w liturgii zarówno utwory jednogłosowe, jak i wielogłosowe, wo-

¹ Niniejszy artykuł jest skróconą formą pracy licencjackiej o takim samym tytule, obronionej przez autora w 2011 roku na specjalności muzykologia kościelna UKSW.

² Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցի [Hajast:aniajc Arrak^helak:an Jek:egheci – Apostolski Kościół Ormiański]. W artykule nazwa ta występuje również w formie skrótu – AKO.

³ Վաղարշապատ [Wagharszap:at:] to oficjalna nazwa miasta, w którym znajduje się siedziba katolikosa wszystkich Ormian. W powszechnym użyciu jest nazwa Էջմիածին [Eczmiadzyn].

⁴ Վաթորդիկոսութիւն Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ [K:at^hoghik:osut^hiun Hajoc Mec:i T:ann K:ilik:io – Ormiański Katlikosat Wielkiego Domu Cylicji].

⁵ Te teksty literackie były pisane w języku ormiańskim na różnych stadiach rozwoju – od starormiańskiego (*grabaru*), przez średnioormiański (*miczin hajeren*) do nowormiańskich.

kalne i wokalnie-instrumentalne. Dwie ostatnie grupy powstawały w okresie od drugiej połowy XIX wieku jako wielogłosowe opracowania dawnego, jednogłosowego repertuaru.

Brak szerszego zainteresowania wśród polskich badaczy tematyką monodii liturgicznej AKO, jak również innymi zagadnieniami związanymi z AKO, może wynikać z faktu, że Kościół ten nie jest jeszcze oficjalnie zarejestrowany na terenie Rzeczypospolitej Polskiej⁶, pomimo licznej grupy Ormian, którzy przybyli do Polski po upadku ZSRR, wśród których są osoby należące do AKO⁷. AKO nie ma także w Polsce żadnych struktur organizacyjnych ani własnych budynków sakralnych, zaś liturgia jest odprawiana przez księży przybywających bądź z Eczmiadzyna – stolicy AKO, bądź z diecezji AKO z krajów sąsiadujących z Polską, takich jak diecezja lwowska. Ponadto, Ormianie polscy z tzw. starej emigracji, czyli zamieszkujący od średniowiecza do drugiej wojny światowej Lwów i tereny w pobliżu Lwowa oraz Pokucie i Podole, a następnie rozproszeni w powojennej Polsce, są od XVII wieku członkami Kościoła katolickiego obrządku ormiańskiego, nie zaś AKO.

1. ZAKRES I STAN BADAŃ

1.1. Ogólna charakterystyka stanu badań

Z dostępnych informacji wynika, że nie istnieje na świecie instytucja, którą można by uznać za centrum badań nad monodią liturgiczną AKO⁸. Chodzi tu zarówno o instytucję w formie na przykład instytutu na uniwersytecie, jak też instytucję działającą samodzielnie. Badacze zainteresowani tematyką monodii liturgicznej AKO, nie mają więc możliwości zdobycia wykształcenia bezpośrednio ukierunkowanego na ten obszar badawczy⁹.

⁶ Strona internetowa MSWiA: <<http://www.mswia.gov.pl>>, (data dostępu: 02.05.2011).

⁷ Ogólna liczba Ormian w Polsce nie została do tej pory ustalona, przez co nie można stwierdzić, ilu Ormian żyjących w Polsce jest członkami Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego.

⁸ Por. Wywiad autora z hajr Sz. abegha Ananianem przeprowadzony w dniu 05.01.2011; Wywiad autora z M. Nawojanem, przeprowadzony w dniu 08.01.2011; Wywiad autora z A. K^herowp^hianem, przeprowadzony w dniu 31.03.2011. Wywiady autor przeprowadził z ormiańskimi muzykologami badającymi monodię liturgiczną AKO w Armenii i poza nią oraz z jednym duchownym AKO. A. Arewszat:ian, A. Baghdasarian, M. Nawojan i T. Szachk:ulian są muzykologami pracującymi w stolicy Armenii, Erywanii. A. K^herowp^hian jest muzykologiem mieszkającym na stałe w Paryżu. Hajr Sz. abegha Ananian jest duchownym AKO mieszkającym w Eczmiadzynie. Wszystkie wywiady wykorzystane w artykule są wywiadami prywatnymi i znajdują się w zbiorach autora.

⁹ Oprócz Konserwatorium im. Komitasa w Erywanii i seminariów duchownych AKO, student może mieć styczność z ormiańską muzyką religijną np. w Pontificio Istituto Orientale w Rzymie, lecz nie w ramach osobnego kierunku studiów.

Mówiąc ogólnie, badania nad monodią liturgiczną AKO zarówno w Armenii, jak i poza nią, prowadzili i prowadzą indywidualni badacze i ich studenci, nie zaś ośrodki badawcze. Taka sytuacja nie sprzyja systematyczności prowadzonych badań. Sprawę komplikuje również niewielka liczba badaczy oraz ograniczony kontakt między naukowcami w Armenii i poza nią¹⁰. Skutkiem takiego stanu rzeczy jest brak w światowej muzykologii monografii, która ujmowałaby w formie syntetycznej ogół zagadnień dotyczących monodii liturgicznej AKO.

1.2. Źródła

Źródła do badań nad monodią liturgiczną AKO można podzielić na pochodzące z przekazu ustnego i pisemne. Praktyka ustna monodii liturgicznej AKO jest żywa wszędzie tam, gdzie monodię tę wykonuje się w ramach liturgii AKO. Dotyczy to głównie liturgii godzin AKO, gdyż msza święta jest najczęściej wykonywana w opracowaniach wielogłosowych. Melodie tych samych utworów monodii liturgicznej AKO mogą mieć warianty, w zależności od ośrodka AKO, z którego pochodzą.

Niewiele jest miejsc na świecie, które zdołały zachować swoją tradycję ustną sprzed ludobójstwa Ormian¹¹. W stolicy AKO w Eczmiadynie za kanoniczne uznaje się melodie spisane w XIX wieku w notacji nowoormiańskiej. Niemniej dopuszczalne jest rozwijanie istniejących melodii, przez co repertuar monodii liturgicznej AKO nie ogranicza się wyłącznie do melodii spisanych, ale w pewnym stopniu może być improwizowany¹². Spisywaniem nowych wariantów melodii zajmują się niektórzy spośród członków ormiańskiego duchowieństwa, np. T:er K:oriun k^hahana Mart:irosjan [Տէր Կորյուն քահանայ Մարտիրոսյան], który również naucza muzyki religijnej w Seminarium Duchownym Geworga w Eczmiadynie¹³. Za inny typ źródeł pochodzących z przekazu ustnego można również uznać nagrania, które powstawały od początku XX wieku.

Źródła pisane do badań nad monodią liturgiczną AKO obejmują rękopisy i druki, zawierające melodie zapisane za pomocą:

- ormiańskiej średniowiecznej notacji neumatycznej – chazów (IX-XVIII wiek),
- tzw. notacji nowoormiańskiej (autorstwa m.in. H. Limondziana), pochodzące głównie z XIX wieku,
- notacji europejskiej (od XIX wieku).

¹⁰ Por. Wywiad autora z A. K^herowp^hianem.

¹¹ Por. Wywiad autora z A. K^herowp^hianem.

¹² Por. Wywiad autora z A. Baghdasarian, przeprowadzony w dniu 10.01.2011.

¹³ Por. tamże; Strona internetowa Diecezji Ararackiej AKO: <<http://www.araratian-tem.am/>>, (data dostępu: 18.06.2011).

Źródła pisane, mające związek z monodią liturgiczną AKO, to również rękopisy i druki nie zawierające zapisów melodii, a jedynie teksty utworów tej monodii, często w ramach większych fragmentów tekstów liturgicznych AKO. Do tej grupy należą również traktaty teoretyczno-muzyczne, odnoszące się do muzyki AKO, oraz wszelkie komentarze na temat tej muzyki.

Nie istnieje katalog, który obejmowałby wszystkie rękopisy bądź druki mające związek z monodią liturgiczną AKO. W Armenii grupa muzykologów w ramach PCOMS (Państwowego Centrum Ormiańskiej Muzyki Sakralnej) planuje stworzenie katalogu obejmującego rękopisy dotyczące ormiańskiej średniowiecznej muzyki religijnej¹⁴.

Średniowieczne rękopisy, mające związek z monodią liturgiczną AKO, są rozproszone w bibliotekach po całym świecie. Szacuje się, że ich łączna liczba wynosi około 3000¹⁵. Wiele z nich znajduje się w Instytucie Starych Rękopisów im. Mesrop'a Maszt'oca (Matenadaran) w Erywaniu, w Armenii. Rękopisy i druki pochodzące z okresu od XVI w., w tym wiele z zapisami w notacji nowoormiańskiej, są przechowywane w zbiorach Muzeum Literatury i Sztuki im. Je. Czarenca w Erywaniu.

Ponad 700 rękopisów z notacją chazową, głównie z XVII-XVIII w., oraz z notacją nowoormiańską z XIX w., przechowuje biblioteka rękopisów klasztoru św. Jakuba, należącego do Ormiańskiego Patriarchatu Jerozolimy¹⁶. Kolejne rękopisy znajdują się w zbiorach zakonu mechitarzystów w Wenecji i Wiedniu oraz w zbiorach patriarchatu Kościoła katolickiego obrządku ormiańskiego w Bzommar, w Libanie. Także Ormiański Katolikosat Wielkiego Domu Cylicji dysponuje rękopisami w swoich zbiorach w Antilias. Rękopisy znajdują się też w Bibliothèque Nationale de France w Paryżu oraz w wielu innych miastach, spośród których można wymienić Moskwę, Petersburg i Madras¹⁷.

Z okresu od drugiej połowy XIX w. do dziś pochodzą zapisy monodii liturgicznej AKO w notacji europejskiej. Wiele z nich to transkrypcje XIX-wiecznych zapisów w notacji nowoormiańskiej. W Armenii opublikowano liczne zbiory utworów monodii liturgicznej AKO w notacji europejskiej, jednak żaden z nich nie obejmuje całościowej transkrypcji XIX-wiecznych wydań ksiąg liturgicznych AKO, zapisanych w notacji nowoormiańskiej¹⁸. Wybory utworów monodii liturgicznej AKO, publikowane w Armenii w notacji europejskiej, mają raczej charak-

¹⁴ Por. Wywiad autora z M. Nawojanem; Wywiad autora z A. Arewszat'ian, przeprowadzony w dniu 08.01.2011.

¹⁵ Por. Wywiad autora z M. Nawojanem.

¹⁶ Por. N. Zeltsburg-Poghosian, *Armenian Church Music in Jerusalem: The Tradition and the Research Aspects*, Manrusum 2(2005), s. 82.

¹⁷ Por. Wywiad autora z M. Nawojanem.

¹⁸ Por. Wywiad autora z A. Baghdasarian. Istnieją plany wydania w Armenii transkrypcji na notację europejską XIX-wiecznych zbiorów z melodiami monodii liturgicznej AKO: Szarak:noca (Hymnarza), Żamagirk^ha (Brewiarza) oraz P:at:araga (Śpiewów mszy świętej). Plany te są na

ter popularyzatorski niż użytkowy (liturgiczny), ponieważ zawierają przeważnie tylko najbardziej znane utwory¹⁹. W 2010 r. opublikowano w Erywanii także dwa podręczniki z przykładami utworów monodii liturgicznej AKO, przeznaczone do użytku w seminariach duchownych AKO²⁰. Publikacje monodii liturgicznej AKO z wykorzystaniem notacji europejskiej mają zasadniczą wadę, którą jest narzucenie poprzez notację liniową systemu równomiernie temperowanego muzyce, która – jako monodyczna i wokalna z natury – nie znajduje się w obrębie stroju równomiernego²¹.

Poza granicami Armenii, w publikacji utworów monodii liturgicznej AKO wyróżniają się kongregacja mechtarzystów z klasztoru na wyspie San Lazzaro koło Wenecji oraz ośrodek Ormiańskiego Katolikosatu Wielkiego Domu Cylicji w Antilias. W Wenecji Gh. T:ajan (Ղ. Տայան, 1884-1968) spisywał melodie monodii liturgicznej AKO z tradycji ustnej zakonu mechtarzystów i wydawał z użyciem notacji europejskiej kolejne tomy Szarak:noca, którym posługuje się ten zakon²². W Antilias również wydano kilka pozycji do użytku w liturgii, w których melodie zapisano za pomocą notacji europejskiej²³.

różnym stopniu realizacji i posuwają się naprzód powoli, głównie z powodu niedoboru środków finansowych.

¹⁹ Np.: *Ոսկեփորիկ. Հայ երգերի գոհարներ* [Wosk:ep^horik.: Haj jergeri goharner – Złoty zbiór. Klejnoty ormiańskiej pieśni], red. N. T^hahmizjan, Erywań 1982 (Zawiera także ormiańskie pieśni ludowe); *Հոգևոր երգեր* [Hogewor jeger – Nabożne pieśni], red. A. Arewszat:ian, Erywań 1998; *Շարականների ընտրանի* [Szarak:anneri ynt:rani – Wybór szarakanów], Erywań 2004.

²⁰ *Հայ հոգևոր երգերի ընտրանի. շարականներ* [Haj hogewor jergeri ynt:rani. szarak:anner – Wybór ormiańskich nabożnych pieśni. szarak:any], red. apb A. Berberian, Erywań 2010; *Հայ հոգևոր երգերի ընտրանի* [Haj hogewor jergeri ynt:rani – Wybór ormiańskich nabożnych pieśni], red. abp A. Berberian, Erywań 2010.

²¹ Por. Wywiad autora z A. K^herowp^hianem. Podręczniki abpa A. Berberiana, których redaktorem naukowym była A. Baghdasarian, stanowią pod tym względem krok naprzód, gdyż zawierają dodatkowe znaki oznaczające odległości ćwierćtonowe. Jednak ćwierćtony jako takie również nie występują w systemach modalnych monodii liturgicznej AKO.

²² Por. Wywiad autora z M. Nawojanem. T:ajan Gh., *Les hymnes de l'Église arménienne en notation européenne*, Wenecja 1960-76 (częściowo wydane po śmierci Gh. T:ajana).

²³ Np. *Աւագ Շարաթ* [Awag Szap^hat^h – Wielki Tydzień], Antilias 1984; *Մեղեդիներ, սաղեր և զանգեր* [Meghediner, t:agher jew gandzer – Meghedi, t:aghy i gandze], red. bp Zareh Aznaworian (Զարեհ Այս. Ազնաւորեան), Antilias 1990.

2. ROZWÓJ BADAŃ OD KOŃCA XVIII WIEKU DO DZIŚ WŚRÓD BADACZY POCHODZENIA ORMIAŃSKIEGO²⁴

2.1. Wieki XVIII, XIX I XX (do 1920 roku). Komitas

W okresie od XVI do XVIII w. zainteresowanie kwestiami teoretycznymi bądź historycznymi muzyki AKO nie było wielkie ze względu na trudną sytuację, w jakiej znalazł się AKO, szczególnie z powodu braku państwowości ormiańskiej, która mogłaby stanowić oparcie dla Kościoła. Oprócz tego występował problem braku źródeł, jako że niektóre systemy zapisu chazowego (neumatycznego) poszły w zapomnienie, a nie stworzono jeszcze nowego systemu zapisu muzycznego.

Okres powrotu do kwestii teoretycznych związanych z muzyką AKO otwiera Grigor Gap:asak:alian (Գրիգոր Գապասակալյալեան, 1740-1808), działający w Stambule poeta, muzyk i teoretyk, autor traktatów o muzyce ormiańskiej, rozpatrywanej w kontekście bliskowschodnich tradycji muzycznych, w tym tradycji muzyki bizantyjskiej²⁵. G. Gap:asak:alian w swoich pracach m.in. rozpatrywał kwestie ormiańskiego oktoechosy, a także starał się wprowadzić własny system notacji neumatycznej, opartej na średniowiecznej ormiańskiej notacji chazowej. System ten nie przyjął się.

Wiek XIX i początek XX w. w historii rozwoju badań nad monodią liturgiczną AKO stoją pod znakiem szerokiej akcji spisywania melodii tej monodii za pomocą stworzonej około 1812 roku notacji nowoormiańskiej²⁶. Liczni autorzy spisywali

²⁴ Wśród badaczy nie-Ormian popularne były dotychczas wszystkie kierunki badań nad monodią liturgiczną AKO. Badania wydają się być jednak prowadzone nieregularnie, a ich wyniki są rozproszone. Jest to spowodowane prawdopodobnie małą liczbą badaczy i brakiem kooperacji, spowodowanym z kolei nieistnieniem naukowych ośrodków badań, których działalność koncentrowałaby się na muzyce AKO. Obecnie, tak jak i w przeszłości, nie ma na Zachodzie muzykologa, którego główną specjalizacją byłaby muzyka AKO. Spośród badaczy nie-Ormian działających od XVIII w. do dziś można wymienić następujących: P. Aubry, J.F. Fétis, Ch. Hannick, B. Outtier, J. Schröder, H. Petermann, R. Schmidt, E. Wellesz, G.A. Villoteau. W Polsce przed drugą wojną światową działała Bronisława Wójcik-Keuprulian, która opublikowała pierwsze w polskiej nauce prace z zakresu muzyki ormiańskiej, natomiast na czasy powojenne przypada działalność Zbigniewa Kościowa, który jest autorem prac naukowych, popularnonaukowych i przyczynkarskich zarówno z zakresu muzyki Ormian w Polsce, jak i muzyki ormiańskiej w ogóle.

²⁵ Por. N. T^hahmizjan, *Теория музыки в древней Армении* [Teoria muzyki w drevniej Armenii – Teoria muzyki w dawnej Armenii], Erywań 1977, s. 6-7; A. Arewszat:ian, *Գրիգոր Գապասակալյալեանի «Գիրք ութից ձայնից» ձեռնարկը* [Grigor Gap:asak:aliani „Girk^h ut^hic dzajnic” dzermark:y – Podręcznik Grigora Gap:asak:aliana „Księga ośmiu głosów”], Manrusum 3(2009), s. 214-232.

²⁶ Pierwszą pracę na temat nowej notacji napisał jeden z jej twórców, hajr Minas Bzszk:ian (1777-1851) w 1815 roku: *Երաժշտութիւն. Որ է համառոտ տեսութիւն երաժշտական սկզբանց ելեւէջութեանց եղանակաց և նշանագրաց խազից* [Jeraższt:ut^hiun. Wor e hamarrot:

i wydawali²⁷ melodie monodii liturgicznej AKO w ważniejszych ośrodkach kultury ormiańskiej. Spośród tych autorów wymienieni zostaną tylko niektórzy (kolejność alfabetyczna):

Abgar Emmi (Արգար Էմի) – spisywała melodie monodii liturgicznej AKO na przełomie XIX i XX w. w Nowej Dżulfie, ormiańskiej dzielnicy Isfahanu (Iran) oraz w Madras w Indiach²⁸;

Czilink:irian Lewon (Չիլինկիրյան Լեւոն, 1862-1932) – spisywał melodie monodii liturgicznej AKO w Jerozolimie²⁹;

T^haszcz:jan Nik:oghajos (Թաշճյան Նիկողայոս, 1841-1885) – pochodzący ze Stambułu, razem z kilkoma współpracownikami³⁰ spisał melodie monodii liturgicznej AKO w stolicy AKO w Eczmiadzynie, wydając trzy zbiory: *Չայնագրեալ Շարախան հոգևոր երգոց* [Dzajnagrial Szarak:an hogewor jergoc – Hymnarz z nutami], Wagharszap:at: 1875; *Երգք Չայնագրեալք ի ժամագրոց Հայաստանեայց Մ. Եկեղեցւոյ* [Jergk^h Dzajnagrialk^h i zamagroc Hajast:anajc S. Jek:eghecwo – Pieśni z nutami z brewiarza Św. Kościoła Ormiańskiego], Wagharszap:at: 1877; *Չայնագրեալ Երգեցողութիւնք Սրբոյ Պատարագի* [Dzajnagrial Jergecoghut^hiunk^h Srbo P:at:aragi – Pieśni mszy świętej z nutami], Wagharszap:at:, wyd. 1 – 1874, wyd. 2 – 1878³¹;

T:nt:esjan Jeghija (Տնտեսյան Եղիա, 1834-1881), spisywał melodie monodii liturgicznej AKO w Stambule. Jego Szarak:noc został wydany już po jego śmierci: *Շարախան ձայնագրեալ* [Szarak:an dzajnagrial – Hymnarz z nutami], Stambuł 1934.

Zbiory spisywane i wydawane przez wymienionych wyżej badaczy przyczyniły się do pełniejszego ukonstytuowania się tradycji monodii liturgicznej AKO w różnych ośrodkach kultury ormiańskiej, ponieważ spisane melodie zostały

t:esut^hiun jeraższ:ak:an sk:zbanc jelewedzut^hianc jeghanak:ac jew nszanagrac chazic – Muzyka. Krótkie streszczenie o zasadach muzyki, typach modalnych i notacji neumatycznej], red. A. K^herowp^hian, Erywań 1997; A. Hisarlian poświęcił notacji ormiańskiej publikację *Պատմութիւն հայ ձայնագրութեան և կենսագրութիւն երաժիշտ ազգայնոց (1714-1909)* [P:at:mut^hiun haj dzajnagrut^hian jew k:ensagrut^hiunk^h jeraższ: azgajnoc (1714-1909) – Historia ormiańskiej notacji i biografie ormiańskich muzyków (1714-1909)], Stambuł 1914.

²⁷ Oficjalnie AKO poparł publikowanie ksiąg liturgicznych w nowej notacji po decyzji katolika Geworga IV (Գևորգ Դ) w 1874 roku. Por. A. K^herowp^hian, *Armenia, Republic of (Armenian Hayastan). II. Church music*, w: *Grove Music Online*, <<http://www.oxfordmusiconline.com>>, (data dostępu: 24.06.2011).

²⁸ Por. Wywiad autora z M. Nawojanem.

²⁹ Por. N. Zeltsburg-Poghosian, *Armenian Church Music in Jerusalem...*, s. 82.

³⁰ Jednym z nich był M. Jek:malian (Մ. Եկմալյան, 1856-1905), późniejszy autor jednego z pierwszych wielogłosowych opracowań ormiańskiej mszy świętej.

³¹ Por. Rr. At^hajan, *Թաշճյան Նիկողայոս* [T^haszcz:jan Nik:oghajos], w: *Քրիստոնյայ Հայաստան* [K^hrist:onia Hajast:an – Chrześcijańska Armenia (Encyklopedia)], Erywań 2002, s. 381.

uznane za kanoniczne i zaczęto się odnosić do tych nowych zbiorów jako do wyznacznika „poprawności” śpiewanych utworów³².

Działalność wymienionych powyżej i innych badaczy, muzyków i teoretyków muzyki nie ograniczała się do samego spisywania melodii. Opracowano również podręczniki do nauki nowopowstałej notacji i zasad ormiańskiego oktoechosy³³. Wraz z pojawieniem się nowych zapisów melodii, nastąpiło też ożywienie w piśmiennictwie naukowym, ponieważ poprzez spisanie melodii stworzono materiał badawczy, którego do tej pory brakowało ze względu na trudności w odczytywaniu średniowiecznej notacji chazowej. Zapisy w notacji nowoormiańskiej do dziś stanowią jedną z podstaw badań nad monodią liturgiczną AKO.

Pisano także liczne opracowania naukowe związane z zagadnieniami monodii liturgicznej AKO. W tym zakresie wyróżnił się Jeghija T:nt:esjan, który pisał o oktoechosie ormiańskim, był zaznajomiony z rękopisami, zagadnieniami notacji chazowej, a także badał teksty utworów monodii liturgicznej AKO od strony filologicznej³⁴.

Działalność Komitasa Wartap:et:a³⁵ (1869-1935, działalność naukowa do 1915 r.), jak pisze N. T^hahmizjan, „otwiera nowy rozdział w historii ormiańskiej teoretycznej muzykologii”³⁶. Komitas bywa też nazywany „pierwszym muzykologiem”³⁷, badającym ormiańską muzykę. Zdobywał on wykształcenie zarówno w Armenii – w Eczmiadzynie, jak i w Europie – w Berlinie. Dzięki szerokiemu horyzontowi badawczemu oraz kontaktowi z zachodnimi muzykologami³⁸, Komitas był w stanie wypowiedzieć się we wszystkich sferach związanych z monodią

³² Przykładowo w Eczmiadzynie za kanoniczne uznaje się zbiory melodii zebrane i zredagowane przez N. T^haszcz:jana (i innych). Por. Wywiad autora z A. Baghdasarian.

³³ Brut:ian A., *Դասագիրք հայկական եկեղեցական ձայնագրութեան* [Dasagirk^h hajk:ak:an jek:eghecak:an dzajnagrut^hian – Podręcznik do ormiańskiej kościelnej notacji], Wagharszap:at: 1890; T^haszcz:jan N., *Դասագիրք եկեղեցական ձայնագրութեան հայոց* [Dasagirk^h jek:eghecak:an dzajnagrut^hian hajoc – Podręcznik do ormiańskiej kościelnej notacji], Wagharszap:at: 1874.

³⁴ Por. N. T^hahmizjan, *Теория...*, s. 9-10; Swoje artykuły zebrał T:nt:esjan w: *Նկարագիր երգոց Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցոյ եւ յաւելուած բովանդակութիւնն երգոց ըստ ութն ձայնից* [Nk:aragir jergoc Hajast:anijc S. Jek:eghecwo jew hawelwac: bowandak:ut^hiun jergoc yst: ut^hn dzajnic – Charakterystyka pieśni Św. Kościoła Ormiańskiego z dodatkiem zawartości pieśni według ośmiu głosów], wyd. I – Stambuł 1874, wyd. II – Stambuł 1933.

³⁵ Komitas jest imieniem zakonnym, a wartap:et: to tytuł przyznawany duchownym ormiańskim po obronieniu dysertacji teologicznej.

³⁶ N. T^hahmizjan, *Теория...*, s. 10. Opinię tę potwierdzają w wywiadach M. Nawojan i hajr Sz. abegha Ananian.

³⁷ J.R. McCollum, *Music, Ritual and Diasporic Identity: a Case Study of the Armenian Apostolic Church*, praca doktorska, Faculty of the Graduate School of the University of Maryland, 2004, s. 232.

³⁸ Komitas był członkiem Internationalen Musik-Gesellschaft.

liturgiczną AKO i poczynić duże postępy w badaniach nad tą monodią³⁹. W swoich licznych artykułach Komitas pisał między innymi o pochodzeniu i teorii ormiańskich kościelnych systemów modalnych (*Հայոց եկեղեցական եղանակները*⁴⁰ [Hajoc jek:eghecak:an jeghanak:nery – Ormiańskie kościelne typy modalne], 1894), o ormiańskiej muzyce kościelnej w ogóle (*Die Armenische Kirchenmusik*⁴¹, 1899). Badał też znaczenie ormiańskich neum (*Շարականի խաչերու նշանակությունը* [Szarak:ani chazeru nszanak:ut^hiuny⁴² – Znaczenie chazów Szarak:ana], 1910).

Ponadto, Komitas sam zajmował się zbieraniem i opracowywaniem ormiańskich melodii ludowych i kościelnych. Dzięki temu dysponował szeroką wiedzą w zakresie ormiańskiej muzyki świeckiej i religijnej. Komitas był również czynnie zaangażowany w jej popularyzowanie. Jego działalność przyniosła wzrost zainteresowania muzyką ormiańską, także kościelną, w zachodnich środowiskach muzycznych i muzykologicznych. Badania Komitasa wśród muzykologów i etnomuzykologów nieprzerwanie cieszą się dużym autorytetem. Jego prace są często cytowane, mimo że od ich napisania upłynęło już często ponad sto lat.

2.2. Czasy sowieckie w Armenii (1920-1991)

Po ludobójstwie Ormian Sambuł jako ośrodek naukowy i kulturalny Ormian, z którego dotychczas wywodziło się wielu badaczy monodii liturgicznej AKO, stracił na znaczeniu. Inne ormiańskie ośrodki naukowo-kulturalne na terenie Turcji zostały zniszczone. Chodzi tu głównie o klasztory ormiańskie, które podczas ludobójstwa systematycznie plądrowano i burzono w ramach polityki wyniszczenia kultury narodu ormiańskiego⁴³.

Badania kontynuowano natomiast w powstałej w 1920 r. Armeńskiej SRR. Specyfika badań nad muzyką religijną, w tym nad monodią liturgiczną AKO w okresie istnienia Armeńskiej SRR, prowadzonych przez naukowców w Armenii, polegała przede wszystkim na tym, że badania te prowadzono w oderwaniu

³⁹ Nowe wydanie artykułów Komitasa, w większości dotąd niepublikowanych: Komitas Wartap:et., *Ուսումնասիրություններ եւ յորնածներ* [Usumnasiрут^hiunner jew hodwac:ner – Studia i artykuły], red. G. Gasp:arian, M. Muszoghian, t. A, B, Erywań 2005, 2007. M. Nawojan w wywiadzie stwierdził, że Komitas jest najważniejszym spośród badaczy średniowiecznej muzyki ormiańskiej.

⁴⁰ Por. Komitas Wartap:et., *Ուսումնասիրություններ...*, t. A, s. 55-75.

⁴¹ Por. tamże, s. 107-132.

⁴² Pierwsze wydanie w Tacz:ar 10(1910).

⁴³ Przykładem jest splądrowany ormiański klasztor we wsi Armasz w pobliżu İzmitu (Niko-medii), którego zgromadzenie zostało rozwiązane i wygnane. Klasztor ten, jak wiele innych, miał swoją wyjątkową tradycję muzyczną w zakresie muzyki liturgicznej. Więcej na ten temat piszą: P. Muradian, A. Muszoghian, *Արմաշի դպրեվանքը* [Armaszi dp:rewank^hy – Szkoła klasztorna w Armasz], Erywań 1998.

od samego Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego⁴⁴. Polityka władz sowieckich polegała przez znaczną część tego okresu na prześladowaniu AKO, który w Armeńskiej SRR szczególnie w okresie stalinowskim, znajdował się, jak opisano wyżej, w trudnym położeniu. W związku z tym, muzyka religijna nie stanowiła obiektu badań pochwalanego przez władze i musiała być włączana w szersze spektrum badań nad innymi rodzajami muzyki.

W okresie sowieckim „bezpieczniej” było się więc zajmować ormiańską muzyką ludową, niż religijną. Między innymi dlatego było tak niewielu specjalistów w dziedzinie muzyki AKO, skupionych wokół Katedry Etnomuzykologii w Konserwatorium im. Komitasa. Z tematyki związanej z muzyką AKO bezpośrednio najpopularniejszymi, bo najmniej potępianymi przez władze, były zagadnienia związane z ormiańską notacją neumatyczną – chazami i z historią średniowieczną tej muzyki⁴⁵. Ponadto, tradycje praktyki wykonawczej monodii liturgicznej ucierpiały przez politykę władz na tyle, że z powodu braku materiału badawczego rzadko podejmowano się ich badania.

W czasach sowieckich szczególnie wyróżnili się w sferze badań nad monodią liturgiczną AKO dwaj ormiańscy muzykolodzy działający w Erywanii: Rr. A^hajan i N. T^hahmizjan. Ich wielokierunkowe badania w zakresie monodii liturgicznej AKO, oparte na wieloletniej pracy źródłowej, stanowią kontynuację i rozwinięcie badań Komitasa. Jednak nawet ci badacze nie mieli możliwości w pełni rozwinąć swoich prac z powodu prowadzenia działalności naukowej w ograniczających warunkach systemu sowieckiego.

2.3. Czasy współczesne w Armenii (1991-2011)

W Armenii, mimo upadku ZSRR i uzyskaniu przez Armenię niepodległości, w Konserwatorium im. Komitasa nadal nie ma osobnego wydziału, instytutu czy też katedry poświęconej wyłącznie ormiańskiej muzyce kościelnej. Podobnie w Narodowej Akademii Nauk Republiki Armenii (NANRA) nie ma takiego wydziału. Muzykolodzy, teoretycy i filolodzy, badający zagadnienia monodii liturgicznej AKO, są skupieni wokół Katedry Etnomuzykologii w Konserwatorium im. Komitasa oraz w Dziale Muzyki Instytutu Sztuk w NANRA. Badanie muzyki AKO nie jest raczej popularną dziedziną wśród studentów Konserwatorium, chociaż obserwuje się rosnące nią zainteresowanie⁴⁶.

Podobnie w Eczmiadynie, w Seminarium Duchownym Geworga, czyli jednym z głównych ośrodków kształcenia ormiańskiego kleru, nie ma osobnej jednostki, która mogłaby zrzeszać badaczy monodii liturgicznej AKO oraz badaczy

⁴⁴ Por. Wywiad autora z A. K^herowp^hianem.

⁴⁵ Por. Wywiad autora z A. K^herowp^hianem. Badanie tych zagadnień nie było uznawane za „religijną propagandę”.

⁴⁶ Por. Wywiad autora z T.: Szachk:ulian, przeprowadzony w dniu 07.01.2011.

muzyki kościelnej w ogóle. W odniesieniu do Seminarium Duchownego Geworga można zresztą stwierdzić, że nie dysponuje ono obecnie specjalistami w zakresie monodii liturgicznej AKO⁴⁷. W Seminarium naucza się tylko praktycznej strony muzyki AKO, a więc sposobów śpiewu, melodii według kalendarza liturgicznego itd.

Badania nad monodią liturgiczną AKO w Armenii opierają się obecnie w znacznej mierze na pracach N. T^hahmizjana, który „był ostatnim naukowcem o tak szerokim horyzoncie badawczym i który skompletował system historiograficzny i teoretyczny”⁴⁸. Obecne badania w Armenii rozwijają – według M. Nawojana – dorobek N. T^hahmizjana. Jak jednak zauważa A. K^herowp^hian, badań dwóch najważniejszych muzykologów czasów sowieckich (Rr. At^hajana i N. T^hahmizjana) nie da się właściwie ocenić bez badań porównawczych, które nigdy nie zostały przeprowadzone. Opieranie się wyłącznie na ich autorytecie badawczym może spowodować spowolnienie rozwoju badań.

Niektórzy badacze wykształceni poza Armenią uważają, że mimo upadku ZSRR, w pracach i działaniach muzykologów z Armenii nadal widać wpływy poprzedniego systemu⁴⁹ oraz że badacze w Armenii „rozpatrują wszystko z narodowego punktu widzenia”⁵⁰. Tendencje te przejawiają się, według A. K^herowp^hiana, w ograniczonym kontakcie badaczy w Armenii z zagranicą i w braku zaufania do badaczy spoza Armenii. W pracach naukowców w Armenii zauważyć można odnoszenie pojęć współczesnych badaczom (np. „muzyka narodowa”) do rzeczywistości przeszłej, w której takie pojęcia nie istniały. Pojawiają się także próby odnalezienia „właściwych”, „prawdziwych”, „czystych” itd. melodii ormiańskich, co w warunkach istnienia licznych, wciąż ewoluujących wariantów melodii tych samych utworów, mija się z celem. Oprócz tego, według hajr Szahe abegha Ananiana, błędem popełnianym przez muzykologów w Armenii jest pomijanie w pracach o muzyce AKO kwestii teologicznych i pozostawanie w słabym kontakcie z Kościołem, którego muzykę badają.

2.4. Lista badaczy ormiańskich w Armenii i w diasporze działających po Komitasie

Żaden z wymienionych poniżej badaczy nie publikował prac wyłącznie o muzyce liturgicznej AKO. Innymi słowy, żaden z nich nie był i nie jest specjalistą wyłącznie w zakresie monodii liturgicznej AKO. Często zajmują się oni badaniem łącznie z ormiańską muzyką religijną ormiańskiej muzyki ludowej. Z jednej stro-

⁴⁷ Por. Wywiad autora z hajr Sz. abegha Ananianem.

⁴⁸ Por. Wywiad autora z M. Nawojanem.

⁴⁹ Por. Wywiad autora z A. K^herowp^hianem; J.R. McCollum, *Music, Ritual and Diasporic Identity...*, s. 13-18; Wywiad autora z hajr Sz. abegha Ananianem.

⁵⁰ Por. Wywiad autora z A. K^herowp^hianem.

ny, ormiańska muzyka religijna, w tym monodia liturgiczna AKO, ma wspólne elementy z ormiańską muzyką ludową⁵¹. Z drugiej zaś, jak zaznaczono wyżej, w przypadku niektórych autorów z Armenii jest to w pewnym stopniu spuścizna okresu sowieckiego.

Poniższa lista obejmuje tylko niektórych spośród badaczy ormiańskich. Z powodu braku miejsca zostanie omówiona działalność tylko trzech najważniejszych, zdaniem autora, badaczy działających po Komitasie.

1. Arewszat:ian Anna (Արևշատյան Աննա, 1951–);
2. At^hajan Rrobert: (Աթայան Ռոբերտ, 1915-1994)⁵²: Muzykolog, etnomuzykolog i kompozytor, urodzony w Iranie, zmarły w Stanach Zjednoczonych, przez większość życia działający w Armenii. Od 1962 r. był profesorem w Konserwatorium im. Komitasa, a także dyrektorem Wydziału Teorii w tym konserwatorium. Badał i publikował głównie spuściznę Komitasa. W zakresie badań nad monodią liturgiczną AKO zapisał się przede wszystkim jako badacz systemów chazowych. Znaną pracą Rr. At^hajana jest jego *Ormiańska notacja chazowa*⁵³. Wydana w roku 1959, jest nadal często cytowana w pracach o muzyce ormiańskiej, zarówno w Armenii, jak i na Zachodzie. Jest to jedna z nielicznych prac powstałych w Armenii, przetłumaczona na język angielski⁵⁴. Rr. At^hajan opublikował również w 1950 r. podręcznik do notacji nowoormiańskiej⁵⁵, który jednak nie zawiera informacji o interpretacji znaków tej notacji w różnych modusach ormiańskich, a jedynie ogólne zasady jej odczytywania.
3. Baghdasarian Anahit: (Բաղդասարյան Անահիտ);
4. Giodak:ian Geworg (Գյոդակյան Գևորգ);
5. K^herowp^hian Aram (Կերովբեան Արամ, 1953–)⁵⁶: Urodzony w Stambule, zamieszkały w Paryżu. Doktor muzykologii w paryskiej École Pratique des Hautes Études, kantor w ormiańskiej katedrze św. Jana Chrzciciela w Paryżu, członek-założyciel zespołów muzycznych K:ocznak: i Ak:n, wykonujących ormiańską muzykę ludową i religijną. Znamca ormiańskich i bliskowschodnich systemów modalnych i ich teorii, wykonawca muzyki instrumentalnej i wokalne. Uważa,

⁵¹ Por. Wywiad autora z A. Baghdasarian. Związki te uwypuklił w swoich badaniach Komitas, badał je również K^h. K^husznarian.

⁵² Dane biograficzne z: S. Sarkisyan, *Atayan, Robert Arshaki*, w: *Grove Music Online*: <<http://www.oxfordmusiconline.com>>, (data dostępu: 25.06.2011).

⁵³ Rr. At^hajan, *Հայկական խազային նոտագրությունը* [Hajk:ak:an chazajin not:agrut^hiuny – Ormiańska notacja chazowa], Erywań 1959.

⁵⁴ Rr. At^hajan, *The Armenian neume system of notation*, tłum. W. Nersesjan, Richmond 1999.

⁵⁵ Rr. At^hajan, *Չերնարկ հայկական ձայնագրությունը* [Dzernark: hajk:ak:an dzajnagrut^hian – Podręcznik do notacji ormiańskiej], Erywań 1950.

⁵⁶ Informacje na temat biografii i publikacji Arama K^herowp^hiana zaczerpnięte zostały z wywiadu autora z Aramem K^herowp^hianem i ze strony internetowej <<http://www.akn-chant.org/fr/kerovpyan>> (data dostępu: 02.05.2011).

że „teoria może wynikać z praktyki, a nie na odwrót”⁵⁷. To stwierdzenie może świadczyć o tym, że A. K^herowp^hian swoją wiedzę teoretyczną na temat ormiańskiej modalności sprawdza w praktyce. A. K^herowp^hian opublikował również liczne artykuły o historii i teorii monodii liturgicznej AKO, a także wydał książki związane z notacją nowoormiańską, w tym podręcznik do nauki tej notacji⁵⁸. A. K^herowp^hian jest obecnie prawdopodobnie jedynym badaczem monodii liturgicznej AKO łączącym teorię z praktyką.

6. K^husznarian (Kusznariow) K^hrist:ap^hor (Քուշնարյան (Кушнарёв) Քրիստափոր, 1890-1960);

7. Melik^hian Sp:iridon (Մելիքյան Սպիրիդոն, 1880-1933);

8. Muszewishian Ast:ghik: (Մուշեղյան Աստղիկ);

9. Nawojan Mher (Նավոյան Մհեր);

10. Sargsjan Wartan (Մարգարյան Վարդան, 1892-1978);

11. St:eph^hanian Hasmik: (Ստեփանյան Հասմիկ);

12. T^hahmizjan Nik:oghos K.: (Թահմիզյան Նիկողոսու Ք., 1926–): Zdaniem A. K^herowp^hiana i M. Nawojana⁵⁹, N. T^hahmizjan dysponuje najobszerniejszą wiedzą spośród współczesnych naukowców zajmujących się monodią liturgiczną AKO. Prace N. T^hahmizjana nie ograniczają się jedynie do tematyki monodii liturgicznej AKO, lecz obejmują szerokie pole badawcze, jakim jest historia i teoria muzyki ormiańskiej w ogóle, a także chazologia. N. T^hahmizjan podjął się żmudnej i wieloletniej pracy, polegającej na badaniu rękopisów, pozyskiwaniu z nich i porządkowaniu danych faktograficznych. Przez kilkadziesiąt lat publikował kilka artykułów rocznie. Te badania złożyły się na jedno z ważniejszych dzieł w ormiańskiej muzykologii: *Теория музыки в древней Армении* [Teorija muzyki w driewniej Armenii – Teoria muzyki w dawnej Armenii, Erywań 1977]⁶⁰. Praca ta obejmuje historię rozwoju myśli teoretyczno-muzycznej w Armenii do X w. włącznie. *Teoria...* nie jest monografią poświęconą wyłącznie monodii liturgicznej AKO, a przedstawia ją jedynie w kontekście ogólnych rozważań teoretyczno-estetycznych na przestrzeni historii Armenii. Stanowi przykład ogromnego wysiłku włożonego w stworzenie monografii przy braku rozwiniętego zaplecza. Równocześnie uświadamia, jak wiele jest jeszcze do zrobienia w sferze badań nad monodią liturgiczną AKO.

Zaznaczony już wcześniej silny wpływ prac i tez N. T^hahmizjana na współczesne badania w zakresie monodii liturgicznej AKO jest łatwo zauważalny

⁵⁷ Por. Wywiad autora z A. K^herowp^hianem.

⁵⁸ A. K^herowp^hian, *Manuel de Notation musicale arménienne moderne*, Musica Mediaevalis Europæ Orientalis, t. 2, red. H. Schneider, Tützing 2001.

⁵⁹ Por. Wywiad autora z A. K^herowp^hianem. Wywiad autora z M. Nawojanem.

⁶⁰ W obszernym spisie wykorzystanych źródeł i opracowań do *Teorii...* N. T^hahmizjan podaje także wykaz swoich licznych artykułów oraz informacje o badaniach, które poprzedziły powstanie jego pracy.

w publikacjach pochodzących z Armenii, ale widoczny również w publikacjach z innych krajów. Spośród trzynastu artykułów ogłoszonych w trzech numerach czasopisma „Manrusum”, dotyczących bezpośrednio monodii liturgicznej AKO, dwanaście zawiera odwołania do różnych prac N. T^hahmizjana.

13. T^hamrazjan Arusjak: (Թամրազյան Արսևյան)।

4. PODSUMOWANIE

Podsumowując przeszłą i dzisiejszą działalność badaczy monodii liturgicznej Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego, można wyróżnić kilka kierunków badań, w których były i są prowadzone prace badawcze⁶¹. Pierwszym kierunkiem badań jest historia monodii liturgicznej AKO, która wiąże się z takimi zagadnieniami, jak: opracowywanie periodyzacji dziejów monodii liturgicznej AKO, badanie jej pochodzenia i rozwoju oraz życia i twórczości znanych twórców tej monodii. Drugim kierunkiem badań są systemy teoretyczne, na których oparta jest monodia liturgiczna AKO, np. oktoechos ormiański i inne systemy modalne. Do tego kierunku badań można też zaliczyć chazologię, czyli badanie ormiańskich systemów notacji neumatycznej. Trzeci kierunek badań, to prace zmierzające do odszukania, opracowania i skatalogowania źródeł związanych z monodią liturgiczną AKO. Czwartym kierunkiem są badania średniowiecznych komentarzy na temat muzyki kościelnej i liturgii. Piąty zaś, mający wiele wspólnego z filologią, to badanie gatunków monodii AKO. Wreszcie szósty kierunek, dotychczas niezbyt popularny, to badanie praktyki wykonawczej monodii AKO i śledzenie obecnego rozwoju tej praktyki. Większość ze wzmiankowanych powyżej kierunków badań wymaga kontaktu ze źródłami pisanymi. Dostęp do nich jest niejednokrotnie utrudniony, chociażby z powodu ich rozproszenia po całym świecie.

Badania źródłowe nad monodią liturgiczną AKO wymagają od badacza specjalnego przygotowania. Wysokie wymagania, jakie stawia przed nim tematyka monodii liturgicznej AKO, tłumaczą częściowo niewielkie nią zainteresowanie. Przykład N. T^hahmizjana potwierdza, że w celu uzyskania efektów w tej dziedzinie, trzeba podjąć się wieloletniej i żmudnej pracy. Wszystkie osoby, z którymi przeprowadziłem wywiady, podzielają opinię, że zarówno w sferze badań nad monodią liturgiczną AKO, jak i nad muzyką AKO w ogóle, jest wciąż wiele do zrobienia. Pożyteczne byłoby utworzenie katedry, zakładu lub chociaż pracowni na którymś z uniwersytetów, zrzeszającej badaczy monodii liturgicznej AKO w celu prowadzenia bardziej systematycznych, opartych na szerokim zapleczu naukowym badań oraz ich uporządkowania. W obecnej sytuacji, gdy rozproszeni, jednostkowi badacze na Zachodzie mają bardzo słaby kontakt z naukowcami w Armenii, trudno jest oczekiwać szybkich postępów w badaniach do czasu, aż znajdzie się kolejna

⁶¹ Por. Wywiad autora z M. Nawojanem.

osoba tej miary, co N. Thahmizjan, która będzie w stanie działać samodzielnie na tak szerokim obszarze badawczym.

Zagadnienia związane z monodią liturgiczną AKO nie zostały dotychczas dostatecznie zbadane. Chociaż na przestrzeni dziejów powstawały prace we wszystkich z wymienionych kierunkach badań, to wciąż brakuje monografii, która obejmowałaby zagadnienia monodii liturgicznej AKO w całej ich rozciągłości.

THE CURRENT STATE OF RESEARCH ON THE ARMENIAN APOSTOLIC CHURCH'S LITURGICAL MONODY

Summary

The article discusses the state of research on liturgical monody of the Armenian Apostolic Church. This monody is a collection of musical and literary works, mostly from the period from the 5th through the 15th centuries and performed during the liturgy of the Armenian Apostolic Church. The Middle Ages saw the development of the khaz (neumatic) notation system for recording monodic melodies, but most of the systems were forgotten. In the 19th century, in several centers of Armenian culture, the melodies were written down from the oral tradition in the so-called new Armenian notation. Studies of the monody have been carried out since the 18th century by researchers of Armenian origin as well as those of other nationalities, but to this day no proper research center has been established to investigate the liturgical monody of the Apostolic Armenian Church. The world's scholarly literature does not yet feature any monograph including the general problems concerning the liturgical monody of the Armenian Apostolic Church. There are several lines of research on the monody: history; theory; khaz notation; searching, working on, and cataloguing sources; study of medieval commentaries on church music; study of the various genres of this monody; study of the performance practice in the Armenian Apostolic Church's liturgy. Research on the monody is hindered e.g. by the scattered sources and limited contact among researchers from Armenia and other countries. The final conclusion of the article is that the issues concerning the monody of the Armenian Apostolic Church have not yet been adequately explored.

Keywords: Armenian Apostolic Church, liturgical monody, state, research

Nota o Autorze: Jakub Kopczyński – absolwent specjalizacji muzykologia kościelna UKSW, obronił pracę licencjacką nt. „Stan badań nad monodią liturgiczną Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego”. Obecnie student I roku studiów drugiego stopnia (muzykologia UKSW oraz historia UW). Podczas trzech Ogólnopolskich Zjazdów Naukowych Studentów Muzykologii (2009, 2010 i 2011) wygłosił referaty: *Śpiewy liturgiczne Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego w opracowaniu Magara Yekmalyana* (Kraków 2009), *Szarakany – śpiewy Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego* (Wrocław 2010) i *Komitas a ormiańska muzyka religijna* (Poznań 2011). Opublikował artykuły: *Śpiewy liturgiczne Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego. Rys historyczny*, *Musica Sacra Nova* 3/4(2009/2010), s. 329-334; *Struktura mszy świętej Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego*, *Awedis* 6 (2011), s. 12-13. Interesuje się historią i kulturą Armenii.

Słowa kluczowe: Apostolski Kościół Ormiański, monodia liturgiczna, stan, badanie